

MUHADDİSLERİN HADİS İLMİNDEKİ DERECELERİ VE MEŞHUR HADİS ÂLİMLERİNE DAİR İKİ ÖNEMLİ KAYNAK

Mehmet EREN*

A. MUHADDİSLERİN HADİS İLMİNDEKİ DERECELERİ

Muhaddisler için Hadis ilmindeki derecelerine göre bazı lâkaplar kullanılmıştır. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz: *Müsnid*, *muhaddis*, *müfîd*, *hâfız*, *emîrî'l-mü'minin fi'l-hadîs*. Son devirlerde *huccet* ve *hâkim* de bunlara dahil edilmiştir. Ancak *huccet*, ta'dîl lâfızlarından olup, hıfz ve rivâyet lâkaplarından değildir. *Hâkim* ise, kadılık görevinde bulunanlar için kullanılır. O halde, bu ikisinin, hadisçilerin lâkapları arasına katılması doğru olmayacaktır.¹

Ebû Şâme'nin (665/1266), Hadis ilimlerini ana hatlarıyla; *Fıkhu'l-hadis ilmi*, *İsnâd ve ricâl ilmi ve Rivâyet tarikelerini çoğaltarak âlî isnâdlara sahip olma* şeklinde üçlü taksime tâbi tutmasına bakılarak, bunlardan ilk ikisinde söz sahibi olanlar için *muhaddis* ve *hâfız*, ilk ikisinden birinde söz sahibi olmayan için *müsnid* ve *râvî*, bazen de mecâzen *muhaddis* ıstılahının kullanılacağı söylenmiştir. *Hadis Usûlü'nü* (İstılah İlmi'ni) iyi bilen ve onu ders olarak okutup öğrenciye faydalı olabilen kişiye *ulûmu'l-hadis âlimi* denilir, hiç bir zaman *muhaddis* denilmez. Ebû Şâme'nin saydığı üç ilimde de söz sahibi olan kişi ise, kâmil bir *fakîh-muhaddis* kabul edilir.²

Bunların yanında bir de, *sâhibü hadîs* veya *min ashâbi'l-hadîs* terimi vardır. Hadis ilminde belli bir birikimi olan ve hadisleri delil olarak kullanıp onlarla amel edenler için, *muhaddis* yerine bu iki terimin kullanıldığını görmekteyiz. Hadis talebesi için de, *yatlubü'l-hadîs* veya *yektübü'l-hadîs* denilmektedir. Hüseyim b. Beşîr (183/799) "hadis ezberlemeyen *ashâb-ı hadîsten* değildir", Ebû Bekr b. Ebî Şeybe (235/849) de "imlâ

* Yrd.Doç.Dr. Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. meren1@hotmail.com

¹ Abdülfettâh Ebû Ğudde, Ümerâü'l-mü'minin fi'l-hadîs (Cevâbü'l-Hâfız el-Münzirî 'an es'ile fi'l-cerh ve't-ta'dîl'in sonunda, Halep 1411) s. 103.

² Sehâvî, Şemsüddin Muhammed b. Abdirrahmân, el-Cevâhir ve'd-dürer fi tercemeti Şeyhi'l-İslâm İbn Hacer (Kâhire 1406/1986) I, 22-25. Yahyâ b. Ma'în muhaddisi tarif ederken şöyle der: "Muhaddis şu dört hasletle muhtaçtır; ilim tahsili ile meşhur olmak, bidatten uzak durmak, doğru sözlü olmak ve büyük günahlardan birini işlememek. Kimde bu hasletler varsa, o muhaddistir." (Sehâvî, a.g.e. I, 27)

metoduyla yirmi bin hadis yazmayan *sâhib-i hadîs* sayılmaz” sözleriyle, sonrakilerin *muhaddis* ve *hâfız* dedikleri kişileri kastetmişlerdir.³

Yukarıda sayılan hadisçilerin lâkaplarından en alt derecede olan *müsniddir*. Bir hadisi isnâdıyla rivâyet edene *müsnid* denilir. İster o hadis hakkında bilgiye sahip olsun, isterse mücerret rivâyet etmiş olsun fark etmez. *Muhaddis*, *müsnid*den üstündür. *Muhaddis* ile *hâfız* terimleri, özellikle selef döneminde, eş anlamlı kelimeler olarak da kullanılmaktadır.⁴

Müfîd lâkabı ise, bir beldeye başka bölgelerden gelen hadis talebelerine, o belde- nin meşhur muhaddisleri hakkında bilgi veren, onların hadislerini aktaran kişi için kullanılır. O, hadis hocalarını ve onların âli isnâdlarını iyi bilir. Diğer bölgelerden kendisine yazılı müracaat edenler için, hadis hocalarından onlar adına icâzet alıverir. İşte, devamlı bir şekilde bu faâliyetler ile meşgul olanlar *müfîd* olarak adlandırılır. Bir grup hadisçi *müfîd* lâkabı ile meşhurdur.⁵ Zehebî, “*huccetin sikadan üstün olduğu gibi, örfe göre hâfız da müfîdden daha üstündür*” diyerek, hem bu iki grup ıstılahı birbirinden ayırmış, hem de *müfîd* ile *hâfız*ı mukayese etmiştir.⁶

Emîrû'l-mü'minîn fi'l-hadîs lâkabı, genellikle, o kişinin, “kendi zamanındaki hadis âlimlerinin hepsinden üstün olduğunu” ifade etmek için kullanılır. Ancak bu ifade, sahibi için “hatası ve yanlışı yok” veya “tenkit edilmemiş” anlamına gelmediği gibi, mutlak olarak “asrında hiç kimsenin ona denk olamadığı” şeklinde bir anlam da taşımaz. Ayrıca, bazı âlimlere, güçlü hâfızasından veya ince anlayış ve vakarından dolayı da bu lâkap verilmiştir. Meselâ Muhammed b. İshâk güçlü hâfızasından, el-Fadl b. Mûsâ da ince anlayışlı ve vakûr olmasından ötürü bu lâkabı almıştır.⁷

Muhammed Habîbullah eş-Şenkîti (1326/1908) *Hediyetü'l-muğîs fi ümerâi'l-mü'minîn fi'l-hadîs* adındaki manzum kitapçığında, bu lâkaba sahip olanları saymıştır. O, Zührî, Leys, Evzâî gibi bir çok büyük hadis imâmı için bu lâkabın kullanıldığını göremediğini belirtir. Ebû Ğudde ise, lâkapların kullanımının daha sonra yaygınlaştığı için, bu durumun normal olduğunu bildirmektedir.⁸ Şu'be b. el-Haccâc, Süfyân es-Sevrî, İshâk b. Râhûye, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Ma'în, Buhârî, Müslim, Dârakutnî ve son dönemden İbn Hacer el-'Askalânî gibi büyük hadis imamları için bu lâkap kullanılmıştır.⁹

³ Süyûtî, Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tedribu'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî* (Beyrut 1405/1985) I, 26.

⁴ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî* I, 24, 26.

⁵ Sem'ânî, el-Ensâb "müfid" md. Bazı muhaddisler tanıtılırken "müfidü Bağdâd" gibi şehir kaydıyla, bazıları da "müfidü'l-cemâ'a" ve "müfidü't-talebe" şeklinde herkese ve ilim talebelerine yardımcı olarak tanıtılır. (Süyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz*, Beyrut 1403/1983, s. 455, 457) el-Muhsin b. Ali et-Tenûhî, h. 304'te Bağdat'a gelince, kendilerinden hadis semâ etmek için oradaki muhaddislerin isimlerini sormuş, bunun üzerine dört yüz hocanın adı yazılarak ona verilmiştir. Bazı muhaddisler hadis yazdıkları hocalarının sayılarını açıklamışlardır. (el-Hatîbü'l-Bağdâdî, Ahmed b. Ali, el-Câmi' li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi', Riyâd 1403/ 1982, II, 220-221)

⁶ Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *Tezkiretü'l-huffâz* (Dâru ihyâi't-türâsi'l-'arabî ts.) III, 979.

⁷ Abdülfettâh Ebû Ğudde, a.g.mkl. s. 104.

⁸ Abdülfettâh, a.g.mkl. s. 120-121.

⁹ Ahmed Muhammed Şâkir, el-Bâisü'l-hasis şerhu İhtisân 'Ulûmu'l-hadîs (Beyrut 1370/1951 ve Kâhire 1411) s. 154. Abdülfettâh, adı geçen makalesinde kendilerine o lâkabı verenleri ve kaynaklarını göstererek yirmi altı muhaddisi toplamış, ilâve olarak diğer ilimlerde hakkında bu lâkap verilenleri de saymıştır. Sa'd Ahmed Bilâl, es-Sirâcu'l-münîr fi elkâbi'l-muhaddisîn (Riyâd 1417/1996) adlı kitabında, hadisçiler için öv-

Lügatte, 'korumak' ve 'ezberlemek' anlamlarına gelen *hıfz* kelimesinin manası hakkında âlimler değişik şeyler söylemişlerdir. Abdurrahman b. Mehdî onu *itkân* (bilgi sağlamlığı) olarak tarif ederken, Ebû Zür'a *itkân*'ın mücerred ezberden daha şümüllü olduğu görüşündedir. Bazıları da *hıfzı*, *ma'rifet* (geniş bilgi) olarak açıklamıştır.¹⁰

"*Haddesenâ fülân el-hâfız*" şeklinde, hıfz sıfatını birisi için mutlak olarak kullanmanın hadisçilere has olduğunu belirten el-Hatîb el-Bağdâdî, bunun onların sıfat ve derecelerinin en yücüsü olduğuna ve onu almaya hak kazananların sayısının çok az olduğuna işaret eder. Ona göre, *hâfız* lâkabına sahip olan bir muhaddisin, hadisler hakkında söyledikleri kabul edilir. Bir hadis için "*sahîh*" ve "*illetli*" diye hüküm verince, tartışmasız hükmüne uyulur. Hatîb'e göre, *hâfız* lâkabı verilecek kişi şu özelliklere sahip olmalıdır: Rasûlüllah'ın sünenini iyi bilmeli, isnâdları birbirinden ayırt edebilmeli, sıhhatinde icmâ ve ictihâd sebebiyle ihtilâf edilen hadisleri ezberlemeli, râvîler hakkında kullanılan cerh-ta'dîl lâfızlarının manalarını bilip birbirinden ayırt edebilmeli, isnâdlardaki inkıta'yı (kopukluğu) fark edebilmeli, hadislerin lâfızlarına karışma olup olmadığını tespit edebilmeli, râvîlerin hallerini araştırma hususunda hadis ilminin usûllerini kullanma işinde derinleşmeli ve nihâyet kendini hadis ilmine vakfetmelidir.¹¹

Daha sonra İbn Hacer, *hâfız* lâkabı verilecek kişide bulunması gereken şartları daha sistematik olarak şu şekilde sıralamıştır: 1. Hadis ilminde meşhur olmak 2. İlmi kitaplardan değil, bizzat hocalardan öğrenmek 3. Râvîlerin tabaka ve mertebelerine vâkıf olmak 4. Cerh-ta'dîl ilmini bilmek 5. Hadislerin *sahîh*ini *sakîm*inden ayırabilmek.

İbn Hacer'in saydığı bu beş husustan son üçündeki bilgilerin çoğuna sahip olan ve bir de ana hadis kitaplarındaki hadislerin çoğuna vâkıf olan kişiye *hâfız* lâkabı verilir.¹² Ana hadis kitapları; *Kütüb-i Sitte* ile Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i, el-Beyhakî'nin *Sünen*'i ve et-Tabarânî'nin *Mu'cemler*idir. Tâcuddîn es-Sübkî ise, ana hadis kitaplarından önemli bir kısmın ezberlenmesiyle birlikte, bu kitapların hocalardan dinlenmiş olmasını ve onlara bin kadar hadis cüzünün eklenmesini de şart koşturmaktadır.¹³

Bu şartların tahakkuku, günümüzde imkânsız olarak değerlendirilebilir. Ancak, bunları ileri süren âlimlerin zamanlarındaki hadis tahsili dikkate alınacak olursa, normal olduğuna hükmedilecektir. Çünkü küçük yaştan itibaren hadis tahsiline başlayan bir şahıs, belirli bir program dahilinde bütün bunları elde edebilir. Eğitim-öğretimde uygulanan ezber metodu sayesinde, önemli miktarda hadis ezberleyebilir. Zamanının büyük çoğunun hocalarının yanında geçirerek, meseleleri çöze çöze, hocalarına sora sora, kendisini tamamen bu ilme vermesi neticesinde tecrübesi artar, nihayet Hadis ilminde ihtisas sahibi bir âlim olur.

Hadisçiler, *hâfız* denilen kişide aranan şartların zamana göre değiştiğini özellikle vurgulamışlardır. Meselâ Zehebî, Ahmed b. Hanbel, Ali b. el-Medîni ve Ebû Zür'a gibi büyük muhaddislerin tabakasının sonunda, "zamanımızdaki büyük muhaddislerin hiç

→

gü mahiyetinde kullanılan otuz üç lâkap tespit ederek, o lâkaplarla bilinen meşhur muhaddislerin isimlerini zikretmiştir.

¹⁰ Süyûtî, Tedrîbu'r-râvî I, 29. "Ezberde" de bir bilgiyi kaybolmaktan koruma söz konusu olduğu için, iki mananın birleştiğini söyleyebiliriz. Hafıza gücü insandan insana değiştiği gibi, aynı kişi için de muhtelif zamanlarda değişiklik gösterebilir. Bazı etkenlerle azalıp çoğalabilir, kuvvetli-zayıf olabilir veya tamamen kaybolabilir.

¹¹ el-Hatîbü'l-Bağdâdî, el-Câmi' II, 172-173.

¹² Sehâvî, el-Cevâhir ve'd-dürer I, 30.

¹³ Sehâvî, el-Cevâhir ve'd-dürer I, 18; Süyûtî, Tedrîbu'r-râvî I, 27.

biri, hadis bilgisindeki genişlik bakımından onların derecesine ulaşamaz” hükmünü vermiştir. Abdülazîz el-Kettânî hakkında ise: “Zamanında *hâfız* lâkabını almış olması muhtemeldir. Şu anda yaşamış olsaydı mutlaka hâfızlardan sayılırdı” diyerek, şartların değiştiğini açıkça dile getirir.¹⁴ İbn Nâsiruddîn de, bu farka işaret eder. O, müteahhirîn âlimlerinin *hâfız*, “çok hadis ezberleyen ve çok rivâyet eden, hadis ilimlerini iyi bilen, râvîleri dirâyet yönüyle tanıyan, illetleri görebilen ve rivâyet ettikleri hadislerin genel- de ızdırâbdan (karışıklıktan) sâlim olması” şeklinde tarif ettiklerini; mütekaddimîn âlimlerine göre ise, *hâfız* olmak için, en azından Ebû Bekr b. Ebî Şeybe'nin dediği gibi, imlâ metoduyla yirmi bin hadis yazmış olmak gerektiğini bildirmektedir.¹⁵

Ayrıca, *hâfız* lâkabının kişiye kim tarafından verildiği de önemlidir. Bu lâkabın bir değer ifade etmesi için, mutlaka ehil bir âlim tarafından verilmiş olması gerekir. Dolayısıyla, o kişi de ya *hâfız* mertebesinde veya ona yakın bir mertebede olmalıdır. Bilindiği gibi, muhaddislerin dereceleri birbirinden farklıdır. Bu yüzden, bir hocanın talebelerinin en üstünü, *ehfazuhum*, *esbetühüm* ifadeleri ile belirtilir. Muhaddisler, zaman zaman, hocalarına kendi zamanlarındaki hâdis âlimlerinin hangisinin daha üstün olduğunu sormuşlar; onlar da bu tür sorulara, genellikle, sorulan kişilerin her birinin Hadis ilim dallarından üstün olduğu branşı açıklayarak cevap vermişlerdir. Hadis âlimleri hakkındaki bu değerlendirmeler, bize, muhaddislerin ilk asırlardan beri hadis ilminin değişik branşlarında ihtisaslaşmaya gittiklerini göstermesi açısından oldukça önemlidir.¹⁶

B. MEŞHUR HADİS ÂLİMLERİNE DAİR İKİ ÖNEMLİ KAYNAK

Sadece büyük hadisçilerin tanıtıldığı müstakil tabakât kitaplarının telifi, diğer ricâl kitaplarına göre oldukça geç dönemde başlamıştır. Bilindiği kadarıyla bu konuda ilk kitap, İbnü'd-Debbâğ diye meşhur olan Ebu'l-Velîd Yûsuf b. Abdilazîz el-Endelûsî'nin (546/1151) küçük bir cüzülük eseridir. İbnü'd-Debbâğ bu cüzünde Zührî'den (124/741) başlayarak Ebû Tâhir es-Silefî'ye (576/1180) kadar hadis hâfızlarının isimlerini saymıştır.¹⁷ İbn Abdilhâdî, *Tabakâtu 'ulemâ'l-hadîs*inde bu cüzden istifa ederek, ondan naklettiği isimlerde *zekerehû İbnü'd-Debbâğ* demiş ve onun isimlerde takdim-tehir yaptığını işaret etmiştir.¹⁸

İbnü'd-Debbâğ'dan sonra, Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (597/1200) *el-Hassü 'alâ hıfzı'l-'ilm ve zikru kibâri'l-huffâz* adında küçük bir kitap yazmıştır. Bu kitabın baş tarafındaki altı küçük bölümde hıfza dair bilgiler verildikten sonra, alfabetik tertiple 79 büyük hâfız kısaca tanıtılmıştır. İçlerinde hadisçi olmayanların da bulunduğu bu âlim-

¹⁴ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* II, 628; III, 1170.

¹⁵ Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer* I, 30. Tânevî Zafer Ahmed de, tanımda her zamanın kendi örfünün esas alınmasının doğru olduğunu bildirerek muhaddisi, “zamanımızda muhaddis, hadis kitaplarıyla fazla meşgul olan, onları araştıran ve hocalarından aldığı icâzetlerle okutan, rivâyet ve dirâyet yönünden hadisin manalarını bilendir”; hâfızı da, “bir hadis duyunca Sihâh veya diğer hadis kitaplarında mevcut olduğunu bilen ve bin veya daha fazla hadisi manen ezberleyendir” şeklinde tarif etmiştir. (Tânevî, *Kavâid fi 'ulûm'l-hadîs*, Halep 1392/1972, s. 28, dn. 1)

¹⁶ Bir çok misal için bkz. Sehâvî, *el-Cevâhir ve'd-dürer* I, 40-42; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî* II, 348-353.

¹⁷ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz* IV, 1311. es-Silefî 106, İbnü'd-Debbâğ ise 65 yaşında vefat etmiştir. Ebü'l-Kâsım Mesleme b. el-Kâsım el-Kurtubî'nin (353/964) de *Tabakâtu'l-muhaddisîn* adında bir kitabı ve yine kendisinin ona yazdığı bir Zeyl'i vardır. (Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, İstanbul 1971, II, 1106) Ancak bu kitabın hadis hâfızları ile alakalı olup olmadığını bilemiyoruz.

¹⁸ İbn 'Abdilhâdî, Muhammed b. Ahmed, *Tabakâtu 'ulemâ'l-hadîs* (Beyrut 1409/1989) I, 52-53. (tahkik edenin mukaddimesi)

ler, daha çok hicrî ilk dört asırda yaşayanlardan seçilmiştir. İbnü'l-Cevzî, el-Hatîbü'l-Bağdâdî ile hâfızların sona erdiğini söylemektedir.¹⁹

Hâfız muhaddislerin tabakaları hakkında önemli kitaplardan birisi de, Münzirî'nin hocası Ebu'l-Hasen Ali b. el-Mufaddal'ın (611/1214) *Kitâbu erba'îni't-tabakâtıdır*.²⁰ Zehebî bu eseri gördükten sonra, hadis hâfızlarını bir kitapta toplayarak hallerini açıklama düşüncesini gerçekleştirmeye yönelmiş, neticede *Tezkiretü'l-huffâzını* telif etmiştir.²¹ Öyle anlaşılıyor ki, İbnü'l-Mufaddal'ın kitabı kırk hadis türünden bir eserdir. O, toplam on tabakanın her birinde dört hadis hâfızını sayarak, onlardan birer hadis nakletmek suretiyle kırk hadis toplamıştır.²² Hadis hâfızlarına dâir en geniş eserler ise, bilindiği gibi çağdaş iki âlim olan Zehebî ile İbn Abdilhâdî'nin kitaplarıdır.²³

Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî'nin (748/1347)

Tezkiretü'l-huffâz'ı

Zehebî'nin bu kitabına *Tabakâtu'l-huffâz* da denir. Bizzat Zehebî kendisi kitabı için bu iki ismi de kullanmıştır.²⁴ Yukarıda belirttiğimiz gibi Zehebî bu kitabını telife, Ali b. el-Mufaddal'ın *el-Erba'ûn fî tabakâti'l-huffâz* adlı kitabını görmesi üzerine girişmiştir.

Sahâbe tabakası ile başlayan ve hocalarından Mizzî (742/1341) ile sona eren kitapta, 21 tabaka halinde toplam 1176 hâfızın biyografileri işlenmiştir. İlk tabakalarda biyografi sayısı çok iken, sonlara doğru yaklaştıkça sayı oldukça azalmaktadır. Bu, bize ilk tabakalarda daha çok hadis hâfızını bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca, bir çok biyografinin sonunda *ve fihâ mâte/tüvüffiyê*: ... diyerek, o senede vefat etmiş olan başta muhaddis ve müsnidler olmak üzere meşhur kişilerin isimlerinin listesi sunulmuştur. Sahâbe ve tâbiîn tabakalarının sonlarında da yine biyografisi işlenmeyenlere dair geniş isim listeleri verilmiştir.²⁵ Böylece kitap, esas konusu olan hâfızların yanında, çok sayıda meşhur kişiyi de ismen ihtiva etmiş olmaktadır.

Tabakaların sonlarında, İslâm âleminin o zamandaki siyâsî, içtimâî, iktisâdî, kültürel ve ilmî durumundan özet olarak bahsetmesi ve değerlendirmelerde bulunması, Zehebî'nin güçlü bir tarihçi olduğunu gösterir. Bu kısımlarda verdiği bilgiler, onun İslâm âlemini bir bütün olarak ele aldığına ve değişik yerlerde cereyan eden hâdiseler-

¹⁹ İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali, el-Hassü 'alâ hıfzı'l-ilm (Beyrut 1406/1986) s. 30.

²⁰ ez-Zehebî, Tezkiretü'l-huffâz III, 1036. Kitabın Erba'üne hadisen li erba'üne hâfızan adında yazma nüshası ve İbnü'l-Mufaddal'ın kırk hadis mecmualarının yazmaları için bkz. el-Fihrisü's-şâmil li't-türâsi'l-'arabî el-İslâmî el-mahtût: el-Hadisü'n-nebevî eş-şerîf ve 'ulûmühû ve ricâlühû (Ammân 1411/1991) I, 89, 105, 134.

²¹ Zehebî, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ (Beyrut 1402/1982) XXII, 67.

²² Zehebî bazı tabakaların sonunda, İbnü'l-Mufaddal'ın zikrettiği hâfızları belirtmektedir. Buna göre ilk tabakada ez-Zührî, 'Amr b. Dinâr, Katâde ve Ebû İshâk es-Sebî'î; 6. tabakada İbn Cerîr et-Taberî, İbn Huzeyme, İbn Sâ'id ve İbn Ebî Hâtîm; 8. tabakada Ebû Abdillah İbn Mende, el-Hâkim en-Neysâbü'rî, Abdülğani b. Sa'îd ve Ebû Mes'ûd ed-Dimeşkî; 10. tabakada -son tabaka- ise İbn Abdilberr, el-Hatîbü'l-Bağdâdî, el-Beyhakî ve İbn Mâkûlâ bulunmaktadır. Böylece İbnü'l-Mufaddal da hadis hâfızlarını saymağa İbnü'd-Debbâğ gibi Zührî ile başlamış, fakat Ebû Tâhir es-Silefî (576/1180) ile değil İbn Mâkûlâ (475/1082'den sonra) ile bitirmiştir. (Zehebî, Tezkiretü'l-huffâz I, 114; II, 715; III, 1036, 1135)

²³ Bu ikisinden önce İbn Dakîkî'l-İd'in (702/1302) isnâdlarda "el-hâfız" kaydıyla geçen kişilerin hepsini topladığı bir kitabı vardır. (Sehâvî, el-Cevâhir ve'd-dürer I, 37)

²⁴ Zehebî, Siyeru a'lâmi'n-nübelâ II, 627 ve XII, 113'te "Tezkire"; XVI, 21'de ise "Tabakât" demiştir.

²⁵ Zehebî, Tezkiretü'l-huffâz I, 45-47'de Buhârî ve Müslim'in Sahihlerinde hadisleri olan yaklaşık 70 erkek ve 14 kadın sahâbiyi saymıştır. Tâbiîn'in ikinci tabakasının sonunda, çok sayıda olan tâbiîn âlimlerinden bir kısmının isimlerini alfabetik olarak sıralamış, künyeleriyle tanınanları da son tarafta zikretmiştir. (I, 102-107)

den haberdar olduğuna işaret etmektedir. Zira bu değerlendirmeleri, ancak belli bir asrı çok iyi bir şekilde derinlemesine araştıranlar yapabilir.²⁶

Zehebî'nin kitabında bütün hâfızları eksiksiz olarak toplama iddiası yoktur. Nitekim tabakaların sonlarında almadığı kişiler olduğunu belirterek, bundan dolayı özür dilemiş ve tafsilatlı malûmat için okuyucuyu *Târîhu'l-İslâm*'ı ile muhaddislere özel *Mu'cem*'ine havale etmiştir.²⁷ Yine kitabına aldığı büyük âlimler hakkında bütün haberleri toplama gibi bir gayesi de olmamıştır. Bu yüzden, kendisinin veya başkalarının bir imam hakkında müstakil kitapları varsa onlara işaret etmektedir. Meselâ beşinci tabakada yer verdiği yetmiş küsur imamın her birinin biyografisinin tam bir cilt tutabileceğini, kendisinin onların haberlerinden ancak küçük bir bölüm sunacağını bildirmiştir.²⁸

Zehebî az sayıda hadis hâfızı olmayan kişiye de yer vermiştir. Bunların hadis hâfızı olmadıklarını açıklayarak, *lem ezkurhü fi'l-huffâz* (onu hâfızlar içinde zikretmedim) demiştir. Ancak bu ifadeyle belirli bir kitabını kastedip etmediğini tespit edemedik.²⁹ Bu kişileri hâfızları güçlü olup çok şey ezberlemiş oldukları için veya istitrâden yahut farkında olmadan kitabına almıştır.³⁰ Ayrıca, hadisçilik yönleri pek güçlü olmayan, fakat büyük tarihçi olup çok kitabı bulunan bazı kişileri de zikretmiş ve bu durumlarına dikkat çekmiştir.³¹ Bazı kişilerin adları yazılarak biyografileri verilmemiş ve *zükire/zekertühû fi'l-Mümti'* veya sadece *fi'l-Mümti'* denilmiştir ki, bu Zehebî'nin *et-Târîhu'l-mümti'* adındaki altı büyük cilt olduğu söylenen bir kitabıdır.³²

Tezkiretü'l-huffâz'da biyografilerin işleniş metodu şöyledir:

İlk önce şahsın meşhur olduğu ismi yazılarak, *Kütüb-i Sitte* müeliflerinden onun hadisini tahriç eden imamların rumuzları konmuştur. Muhakkik Mu'allimî, ilgili şahsın kitapta ve o tabakada kaçınıcı kişi olduğunu gösteren numaralar vermiştir. Sonra şahsın ilmî derecesine uygun sıfatlarla tam kimliği aktarılır. Hadis semâ ettiği hocalarından bazıları sayılır, bunlar bazen beldelere göre taksim edilerek detaylı bir şekilde gösterilir. Kendisinden rivâyet nakleden meşhur talebeleri zikredilir. Muâsırı ve talebeleri olan âlimlerden, onun hakkındaki değerlendirmeler nakledilir. Telif ettiği önemli

²⁶ Bu değerlendirmeler için şuralara bakılabilir: I, 70, 158-160, 244, 328-329; II, 530, 627-628; IV, 1485.

²⁷ Zehebî, a.g.e I, 154; II, 627; IV, 1466, 1500.

²⁸ Zehebî, a.g.e. I, 160. Tâbiin tabakasının başında, mütেকaddimünden bir çok imâmın rivâyetleri *Kütüb-i Sitte*'de meşhur olduğu için, onların sadece bir hadisini tahriç edeceğini ve kitabın hacmi büyümesin diye biyografilerini de kısa tutacağını bildirmiştir. (I, 48-49)

²⁹ Kitabı tahkik eden Mu'allimî'nin 7. tabakanın başında (I, 329 dn. 1) Zehebî'nin 'o tabakada yüz kişi' olduğu sözünden hareketle, geri kalan 6 kişiden 3'ünün (Hişâm el-Kelbî, Ebû 'Ubeyde ve el-Ferrâ) hadis hâfızı olmadığı, 2'sinin (Şebâbe ve Ebû Huzeyfe en-Nehdî) biyografisinin verilmemiş olduğu ve nihâyet birinin (el-Vâkidî) de zayıf olduğundan dolayı baştaki genel sayıya katılmadıkları şeklindeki izahı, diğer yerler için geçerli görünmemektedir. Çünkü oralarda, bazen baş tarafta toplam sayı belirtilmemiş, bazen de o kişiler toplam sayıya dahil edilmiştir. Meselâ Hârice b. Zeyd b. Sâbit'in büyük âlimlerden ve fakihlerden biri olduğunu, ancak rivâyet ettiği hadis sayısının azlığından dolayı onu huffâz içinde saymadığını söylemiştir ki, bu üçüncü tabakanın başında bir sayı da vermemiştir. (I, 91) İstitrâden anılan iki Ebû Zür'a, geçtikleri 13. tabakanın başında verilen sayıya dahildir. Bu yüzden, tabakaların başında verilen rakamların bu şekilde açıklanması, isabetli görülmemektedir. (Mu'allimî bu açıklamayı ilk defa I, 245 dn. 1'de yapmış, sonra bir kaç yerde buraya atıfta bulunmuştur)

³⁰ Zehebî, a.g.e. I, 371-372 (Ebû 'Ubeyde Ma'mer ve el-Ferrâ); II, 666 (Sa'leb); III, 1000-1001 (Ebû Zür'a er-Râzî el-Eşğar ve Ebû Zür'a ed-Dimeşki es-Sağır)

³¹ Zehebî, a.g.e IV, 1469 (İbnü's-Sâ'î), 1493 (İbnü'l-Füvâti).

³² Zehebî, a.g.e. I, 137, 193, 361, 388; IV, 1452. Bu kitap için bkz. Beşşâr 'Avvâd, ez-Zehebî ve Menhecühû fi kitâbihî Târîhi'l-İslâm (Kâhire 1976) s. 161.

kitaplarından bazıları sayılarak, zaman zaman haklarında açıklamalar yapılır. Şahsın doğum ve vefat tarihi mutlaka belirtilir. Zehebî, biyografilerin çoğunun sonunda o kişinin tarîkiyle gelen bir hadisi kendi isnâdıyla rivâyet eder. Bu hadislerin âlî isnâdlı olmasına özen göstermiş, ancak âlî isnâdlı olduğu halde hadisin bir kusuru varsa, onu açıklamaktan geri kalmamıştır. En sonda da, genellikle o senede vefat eden diğer meşhur kişilerin isimlerini saymıştır.

Zehebî bu kitabında ayrıca şu hususlara da önem vermiştir:

1. Özellikle mütekaddimûn döneminde yaşayanlar için cerh-ta'dîl hükümlerine yer vermiş ve hakkında ihtilâf edilenlerin hadislerinin *hasen* hadis mi yoksa *mütâbi'* ve *şâhid* olarak mı kullanıldığına işaret etmiştir: *hadîsühû fî rütbeti'l-hasen, hadîsühû fi'l-mütâbe'ât ve lâ yuhteccü bihi*³³ gibi.

2. *Mizânu'l-İtidâl*'inde yaptığı gibi bu eserinde de bazı şahıslar hakkında verilen cerh-ta'dîl hükümlerini inceleyerek kendi tercihlerini belirtmiştir. Meselâ Yahyâ b. Bükeyr, Süveyd b. Sa'îd ve Hüdbe b. Hâlid hakkında bazı imamların verdiği cerh hükümlerini delilleriyle reddetmiştir.³⁴

3. Bazı kitaplar hakkında genel değerlendirmeler yapmıştır. Örneğin el-Halîlî'nin (446/1054) *el-İrşâd*'ının kıymetli bir kitap olduğunu, ancak muhtemelen onu hâfızasından yazmış olması sebebiyle bir çok hatasının bulunduğu dikkat çekmiştir. İbnü'l-Cevzî'nin (597/1200) kitaplarında da bir çok hatalar görüldüğünü, bu hataların; aceleden yani bir kitabı bitirince kontrol etmeden başka birini yazmaya yönelmeden ve ilim erbabınca gerekli şekilde tenkide tâbi tutulmamış kitaplara dayanmaktan kaynaklandığını söyler. İbnü'l-Kattân'ın (628/1231) da (*Beyân el-vehem ve'l-ihâm* adlı kitabında ricâli cerhte aşırı gittiğini açıklamıştır.³⁵

4. Zikrettiği hadislerin *sahîh*, *hasen* ve *zayıf* olmasını, bazen sebeplerini de söyleyerek açıklamıştır. Zehebî'nin bu özelliğini bütün kitaplarında görmekteyiz. O, bir hadisten bahsedince, mutlaka onun sahîh ve zayıflığı hakkında bir açıklama yapmaktadır.

5. Bilhassa biyografilerin sonlarında, kendi âlî isnâdıyla hadisler nakletmiştir. Ancak, bu isnâdlarda bir kusur varsa açıklayarak hükmünü vermiştir. Bu arada, âlî isnâdlı hadislerin bulunduğu *Hadis Cüzleri* ile *Fevâid Kitaplarına* işaret etmiştir. Bunlar, hocalarından dinlediği ve kendisinin muttali olduğu kitap ve cüzlerin çokluğuna delildir.

Zehebî, bu kitabında zaman zaman okuyucuya nasihat etmekte ve hadisçinin nasıl olması gerektiği hususu üzerinde durmaktadır. Daha kitabının başında bu konuda şöyle der: "Muhaddis, aktardığı ilimde dikkatli olmalı, rivâyet ettiği haberleri açıklama hususunda kendine yardımcı olmaları için ma'rifet ve vera' ehline sormaya devam etmeli. Haber nakledenleri tezkiye ve cerh edebilen büyük bir imam olmak için, tutulacak yol şudur: Takvâ sahibi ve iyi bir dindar olmanın yanında sürekli öğrenme, araştırma yapma, çok müzâkere etme, geceleri uykusuz kalma, uyanık-ince anlayış sahibi ve insafli olma, ilim meclislerine devam etme, iyi araştırma ve doğru öğrenme.

³³ Zehebî, a.g.e. I, 224, 232, 239.

³⁴ Zehebî, a.g.e. I, 420, 455, 465.

³⁵ Zehebî, a.g.e. III, 1124; IV, 1347, 1407. Zehebî, İbnü'l-Kattân'ın bu kitabını ihtisar etmiştir. Onun bu ihtisardaki reddiyeleri Hamâde Fârûk'un tahkiki ile Nakdu'l-İmâm ez-Zehebî li Beyâni'l-vehem ve'l-ihâm adlı kitabın içinde Mağrib'de 1408'de neşredilmiştir.

Ey kişi, kendinde bir anlayış, doğruluk, dindarlık ve vera' görüyorsan devam et, aksi takdirde boşuna yorulma. Sana, hevâ, bir görüş ve mezhep için tarafgirlik gâlip gelecekse, vallahi hiç yorulma. Kendinin, karıştırıcı-saptırıcı, Allah'ın hududunu ihmal edici olduğunu bilersen, bizi rahat bırak. Çünkü, sahtekârlık çok sürmez, hemen ortaya çıkar. Hile ancak sahibine zarar verir. İşte sana nasihatim budur. Hadis ilmi bitmiş, hani Hadis ilmi, hani Ehl-i Hadîs! Onların sayısı yok denecek kadar azdır, ancak kitaplarda ve mezarlardadırlar."³⁶

Dokuzuncu tabakadaki büyük muhaddislerin biyografilerinin sonunda da isim vermeden birine nasihat etmektedir. Zikrettiği bu imamları, kendi zamanındaki âlimlerle kıyaslamının mümkün olmadığını bildirdikten sonra, "Ahmed b. Hanbel, Ali b. el-Medîni, Ebû Zür'a, Ebû Dâvûd da kim oluyor? Onlar sadece birer muhaddis olup, Fıkıh'tan, Usûl-i Fıkıh'tan... haberleri yok!" şeklinde ithamda bulunana: "Ya güzelliikle sus veya bilerek konuş. Faydalı ilim, bu gibi imamlardan gelen bilgilerdir. Ne var ki, senin Fıkıh imamlarına nispetin, asrımız muhaddislerinin Hadis imamlarına nispeti gibidir. Ne biz, ne sen. Fazîletli olanların fazîletini ancak fazîletli olan bilebilir ..."³⁷ şeklinde cevap verir.

Zehebî'nin, bu kitabına ilâvelerde bulunmaya, İbn Abdilhâdî'nin öldüğü h. 744 senesine kadar devam ettiği anlaşılıyor. Çünkü kitabını bitirdikten sonra, "hocaları" ile "beraber hadis tahsil ettiği arkadaşları"ndan 36 kişiyi kısaca tanıtmış, son şahıs olarak da İbn Abdilhâdî'yi zikretmiştir. Sonradan yapılan ilâveler sebebiyle kitapta bazı tekrarların olduğu da görölmektedir. Meselâ, *vefeyât* kısmında ismini verdiği bir âlimin, daha sonra biyografisini müstakil olarak işlediği bir kaç yer mevcuttur.³⁸ Yine Ali en-Neysâbüri'den (338/949) bahsederken, onu *Tabakâtu's-şüyûh*unda zikrettiğini, büyük bir *Müsned*'i olduğu için bu kitaba da alınmasının uygun olacağını söylemiştir. Daha sonra biyografisini müstakil olarak ilâve ettiği halde, önceden yazdığı satırlar olduğu yerde unutulmuştur.³⁹

Bu ilâveler, kitabın farklı nüshaları olduğunu göstermektedir. Zehebî, Kehmes'i sadece bu şekilde anarak "öteki nüshamda" demiştir.⁴⁰ Süyûtî, 18. tabakanın sonunda Zehebî'nin şöyle dediğini nakleder: "Bu zamanda yaşamış olan bir çok muhaddis ve öğrencileri vardır. Aralarında isimleriyle birlikte *hâfiz*, *imâm* yazılanlar da bulunmaktadır. Ancak, Hadis ilmindeki bilgilerinin azlığından dolayı, onları burada zikretmeyi uygun görmedim. Onların haberlerini öğrenmek isteyen *Târih-i Kebîr*'ime baksın."⁴¹

Zehebî'nin muhaddislerin tabakalarına dair, *el-Mu'in fi tabakâtu'l-muhaddisîn* adında ikinci bir kitabı daha vardır. Sadece isimlerin sıralandığı bu kitapta 27 tabakada toplam 2424 kişi sayılmıştır. Eser Hz. Peygamber ile başlar, h. 730'da vefat etmiş olan Ebû'l-Abbâs el-Haccâr ile sona erer. İlk on tabakada şahıslar alfabetik tertiple verilmiş, sonrakilerde ise bundan vazgeçilmiştir. İmam Müslim'in tabakasıyla birlikte tabakalar, ortalama 25 senelik zaman dilimleri hâlinde ele alınmıştır. Ancak hiç birinin vefat tarihi belirtilmediği gibi, haklarında cerh-ta'dîl lâfızları da nadiren kullanılmıştır. řa-

³⁶ Zehebî, a.g.e. I, 4.

³⁷ Zehebî, a.g.e. II, 628.

³⁸ Zehebî, a.g.e. IV, 1390, 1393 (Ebû Nizâr el-Hadramî); IV, 1438, 1444 (el-Bekrî).

³⁹ Zehebî, a.g.e. III, 876, 855.

⁴⁰ Zehebî, a.g.e. I, 174. Kehmes b. el-Hasen, sika bir muhaddis olup h. 149'da vefat etmiştir. (İbn Hacer el-'Askalâni, Ahmed b. Ali, *Takrîbü't-tehzîb*, Dımaşk 1411/1991, s. 462)

⁴¹ Süyûtî, *Tabakâtu'l-huffâz* s. 506. Elimizdeki matbu *Tezkire*'de bu kısım yoktur. (IV, 1445)

yet, şahısların biyografileri genişçe işlenmiş, vefat tarihleri belirtilmiş ve cerh-ta'dîl durumları da kısaca açıklanmış olsaydı, bu eser hadis talebesi için iyi bir el kitabı olurdu. Zehebî, mukaddimede “kitabın, büyük muhaddislerin hepsi için değil, değişik beldelelerde ve asırlarda şöhreti yaygın olanlar için yazıldığını”, sonunda da “büyük muhaddis ve müsnidlerin isimlerinin bittiğini, onların haberlerinin *Târih-i Kebîr*'inde ve diğer kitaplarında olduğunu” ifade etmiştir.⁴²

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdî'nin (705-744/1305-1343)

Tabakâtü 'ulemâi'l-hadîs'i

İbn Abdilhâdî, yirmi sene Mizzî'nin derslerine devam etmesi sebebiyle, *ricâl ve ilel* bilgisinde derinleşmiş bir hadis âlimidir. Kısa ömrüne rağmen yetmişden fazla kitap yazmış, medreselerde hocalık yapmıştır. Kitapları arasında, *Kütüb-i Sitte* müelliflerinin hocalarına dair *el-İ'lâm fî zikri meşâyihî'l-eimmeti'l-a'lâm* adında bir eseri de vardır.⁴³

O, “muhtasar bir kitap” şeklinde tanıttığı eserinin, sahâbeden itibaren kendi zamanına gelinceye kadar hadis hâfızlarını ihtiva ettiğini belirterek, Hadis ilmiyle iştigal edenlerin bunları mutlaka bilmeleri gerektiğini söylemiştir.⁴⁴ Muhaddisleri tabakalara ayırma hususunda Zehebî'ye uymuş, fakat altıncı tabakadan itibaren tabakaları birbirinden ayırmamıştır. Biyografileri sunuş şekli de Zehebî'nin *Tezkire*'sindeki gibidir. Şahsın meşhur ismini başa koyarak, *Kütüb-i Sitte* müelliflerinden onun hadisini tahriç edenlerin rumuzlarını verip, ilmî kariyerine işaret eden *imâm, hâfız* gibi ifadelerle kimliğini tam olarak zikreder, şahıs bir kitabıyla meşhursa *sâhibü* ... şeklinde o eseriyle tanıtır. Bu kısa tanıtımdan sonra, şahsın doğum tarihini, ilim tahsiline başlama yılını, meşhur hoca ve talebelerini anarak, talebe ve arkadaşlarından onun Hadis ilmindeki derecesiyle alâkalı değerlendirmelerini nakleder. Son olarak vefat tarihini zikreder ve bazen aynı senede ölmüş olan meşhur kişilerden bir kısmının isimlerini de sıralar.

Kitap, 1156. kişi olan İbn Teymiyye'nin (728/1327) biyografisiyle sona erer. Önceki biyografi ise hocası Mizzî'ye (742/1341) âittir. O, çok istifade ettiğini belirttiği hocası Mizzî'nin *Tehzîbü'l-kemâl* ve *Kitâbu'l-Etrâf*'ının kendi hattıyla olan nüshalarına sahip olduğunu açıklayarak, Zehebî'nin *Tehzîbü'l-kemâl*'i öven sözlerini nakletmiştir. Mizzî'nin vefat tarihini vermediğine göre, kitabı o hayatta iken yazdığı anlaşılmaktadır.⁴⁵

Zehebî ile İbn Abdilhâdî'nin kitapları, konu ve tertip bakımından aynıdır. Bu yüzden nakillerinde de büyük oranda paralellik söz konusudur. İbn Abdilhâdî'nin Zehebî'nin *Tezkire*'sinden istifade ettiği anlaşılmaktadır. Ancak, hayatını biyografi ilmine vakfetmiş olan ve üstelik “her görüşmesinde kendisinden istifade ettiğini” söy-

⁴² Zehebî, *el-Mu'în fî tabakâti'l-muhaddisîn* (Kâhire 1407/1987) s. 17, 323.

⁴³ Eserleri için bkz. İbn Abdilhâdî, *Tabakât 'ulemâi'l-hadîs* (Beyrut 1409/1989) I, 41-52. (thk. muk.) İbn Abdilhâdî, aynı zamanda güçlü bir münekkittir. İbn Huzeyme, İbn Hazm ve el-Hatîbü'l-Bağdâdî gibi büyük muhaddislere zaman zaman tenkitler yönelttiği gibi, çağdaşları olan Zehebî ile Sübkî'yi de eleştirdiği hususlar olmuştur. Onun tenkitçilik yönünü gösteren en önemli kitaplarından birisi, *es-Sârimü'l-münkî fî'r-redd 'ale's-Sübkî* adlı eseridir.

⁴⁴ İbn Abdilhâdî, a.g.e. I, 77. Belli bir kitabın ihtisarı olduğunu söylemediği için ‘muhtasar’ ifadesi, kitabın muhtesasına yöneliktir. Onun *el-'Umde fî'l-huffâz* adında iki cildini tamamladığı söylenen ama günümüze ulaşmayan bir kitabı daha vardır. (İbn Abdilhâdî, a.g.e. I, 57-58)

⁴⁵ İbn Abdilhâdî, a.g.e. IV, 275-279. Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*'ı 1176. biyografi olan Mizzî ile bitirmiş ve onun vefat tarihini zikretmiştir. Daha sonra 36 tane hoca ve arkadaşını son tarafa ilâve etmiştir ki, onların sonuncusu İbn Abdilhâdî olup, onun vefat tarihi de kaydedilmiştir (IV, 1508). Buna göre, Zehebî'nin *Tezkire*'sini daha önce yazdığı halde, sonradan ona ilâveler yaptığı anlaşılmaktadır.

leyen Zehebî'nin de, İbn Abdilhâdî'nin bu kitabından habersiz olduğu düşünülemez.⁴⁶ Zehebî'nin kitabının çok fazla meşhur olması, İbn Abdilhâdî'nin kitabını gölgede bırakmış ve onun tamamen unutulmasına yol açmıştır. Halbuki o, hadis hâfızlarının tabakaları konusunda müstakil olarak yazılan son kitaptır. Daha sonraki kitapların hepsi, özellikle *Tezkiretü'l-huffâz* esas alınarak telif edilmiştir.

Aynı şahısların biyografilerini ihtiva eden ricâl kitaplarında, şahıslarla ilgili malûmatın kayda değer bir farklılık arz etmemesi normaldir. Bu bilgiler, bazısında geniş, bazısında muhtasar olarak verilebilir. Hatta bazılarının tamamen aynı bilgileri ihtiva ettiği görülmektedir. Ancak ricâl kitapları müellifleri şu hususlarda birbirlerinden farklı olduklarını göstermektedirler: a) kaynaklarından nakilleri dikkatli yapmaları b) doğru bilgiyi araştırmaları c) biyografilerdeki bilgileri belirli bir tertip sırasıyla mezcederek sunabilme yetenekleri.

Ayrıca, bir ricâl kitabı müellifinin, biyografisini yazdığı şahıs hakkında naklettiği haberlerin türü (müspet-menfi) ve o haberleri aldığı kişilerin kimliği, genellikle o şahsa karşı tutum ve düşüncesini belli etmektedir. İşte bu yüzden, ele aldıkları şahıslar ve metotları aynı olan bazı ricâl kitapları, müelliflerinin sahip oldukları bu özelliklerden dolayı, birbirinin tamamen aynısı olmaktan kurtulup yekdiğerini tamamlayıcı durumuna gelirler. Bu husus dikkate alındığında, Zehebî ile İbn Abdilhâdî'nin kitaplarının birlikte kullanılmasının faydalı olacağını söylemek yerinde olacaktır.⁴⁷

SONUÇ

“Hz. Peygamber'in ashâbı” anlayışından kaynaklanan “âlimlerin tabakalar halinde tanıtılması” sistemi, tamamen Müslümanlara has bir uygulamadır. Hadis râvîlerinin birbiriyle irtibatlarını göstermek için, bu metodun uygulanmasına büyük önem verilmiştir. Öyle ki ricâl kitaplarında, âlimler, daima hocaları ve talebeleri ile birlikte değerlendirilirler. İlk tabakât kitapları, ağırlıklı olarak, sahâbe, tâbiîn ve tebe-i tâbiîn tabakalarında bulunanların biyografilerini ihtiva etmektedir. Ayrıca sahâbe biyografileri için de müstakil geniş bir literatür meydana getirilmiştir.

Tabaka sistemi, bu üç nesle münhasır kalmamış, sonraki asırlarda yaşamış muhaddisler ve diğer âlimler için, bu metotla bir çok ricâl kitabı telif edilmiştir. Muhaddislerin tanıtıldığı müstakil tabakât kitaplarının telifi, diğer ricâl kitaplarına göre oldukça geç dönemde başlamıştır. Daha çok, hadis ilmiyle iştigal etmiş büyük simaların yani hadis imamlarının/hâfızlarının biyografilerinin söz konusu edildiği bu kitaplar arasında, bilhassa Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz*ı çok meşhur olmuş, daha sonra onun üzerine bir çok ilâve çalışma yapılmıştır.

⁴⁶ İbn Nâsiruddîn (841/1437) iki kitabı da görmüştür. İbn Abdilhâdî'den nakilde bulunmuş, Zehebî'nin kitabını da nazma çevirmiştir. Buna rağmen o, İbn Abdilhâdî'nin kitabının tamamen Zehebî'nin kitabından alınma olduğuna hiç bir işarette bulunmamıştır. (İbn Abdilhâdî, a.g.e. I, 67)

⁴⁷ İbn Abdilhâdî, a.g.e. I, 63, 65.